

Toplu Konut Yerleşimlerinin Açık Alanlarında Mekânsal ve Toplumsal Verilere Dayalı Bir Değerlendirme

An Evaluation Based on Spatial and Social Data in Open Spaces of Mass Housing Settlements

Burak MANGUT,¹ Fatma Ahsen ÖZSOY²

EXTENDED ABSTRACT

During the 19th and 20th centuries, mass housing became an important issue and focus of architectural debate. The objectives for meeting the housing need of a large number of residents have been realized in various ways over time according to geography and culture, other factors. Today, mass housing concepts must adapt to large cities that are already crowded and still growing. Open spaces are the primary platform to contribute for the development of urban life and social interaction. The absence or presence of open spaces and specific features of design are known to have a significant effect on the social structures and daily life of residents and other users. The objective of this paper was to examine these effects and value of exploring the potential of open spaces in mass housing settlements, and also to contribute to understanding the effect of open space usage on physical and social patterns in the context of human-environment relations. The use of open spaces in mass housing projects is shaped by several elements, such as spatial and other physical factors, social structures, and cultural norms. The success of contemporary mass housing settlements depends on the balance of these factors and the integrity of relations established by the users. Open spaces generate not only a basic stage for interaction of the users and the development socio-spatial life, but also reflect saturation of the settlements both physically and socially. Population density concerns, which consider the balance between privacy and community, and the density of housing expressed by the number of units and residents, are the critical factors in the physical and social structuring of mass housing projects. The diverse use of open spaces need a balanced design, which contributes to and supports the vitality of urban life. The design of mass housing units plays a role in defining the urban texture, which can include the benefits of the creation of open spaces. The principal pattern models and spatial sequence delineate the physical space of the settlement and contribute to the social structure of users. The interaction of residents with the environment and other users generates various, yet somewhat predictable, outcomes. Therefore, the functional design of mass housing and the use of open spaces, among other design elements, shape the usage potential of open spaces. The provided structure influences individual activity and relations. In this study a case study was conducted in Northern Europe to test parametric and empirical data against the hypotheses of theoretical study. The outcomes of urban living potentials in mass housing were analyzed, examining data on the spatial and social organization of selected residential areas. Housing and other organizational systems of the urban fabric were discussed, the relationships between various density conditions and spatial configurations were investigated, and the interaction between users and residential open spaces was assessed. The sequences of settlement subgroups were examined using spatial analysis, visual products, and sketching. Observations was accurately measured and evaluated on social relationships and behavior. Additionally, interviews and behavioral mapping methods were used to add further dimension to the research. The main potentials of open space usage in housing settlements and the effects on social relations are discussed in the context of the design and production of contemporary mass housing. The scale and form of multi-unit housing projects and the use of open space can generate a sequence of human-environment interaction mechanisms that contribute to a practical, spatially comfortable, and socially lively residential area.

Keywords: Mass housing; open spaces; social relations; use of space.

¹Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul

²İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul

Başvuru tarihi: 18 Mart 2019 - Kabul tarihi: 10 Eylül 2020

İletişim: Burak MANGUT. e-posta: burak.mangut@msgsu.edu.tr

ÖZ

Toplu konut, XIX. ve XX. yüzyıl boyunca mimarlık tartışmalarının üzerine şekillendiği önemli bir konu olmuştur. Kitlelerin barınma ihtiyaçlarını karşılamaya ilişkin hedefler çeşitli coğrafyalarda, kültürlerde ve boyutlarda ele alınmış ve üretilmiştir. Günümüzde çağdaş bir bakış açısı ile toplu barınma kültürü, kalabalıklaşan ve büyüyen şehirlere adapte olmaya çalışmaktadır. Bu süreçte; açık alanlar kentsel yaşantının ve toplumsal ilişkilerin gelişebilmesi için temel zeminlerden birini oluşturmakta; toplu konut yerleşimlerinin fiziksel ve sosyal yapıları üzerinde olumlu veya olumsuz anlamlarda önemli etkiler taşımaktadır. Bu makale, ifade edilen bu etkilerin ve açık alanların toplu konut yerleşimlerinde sahip oldukları potansiyellerin araştırılması gerekliliği düşüncesi ile ortaya konulmuştur. İnsan-çevre ilişkileri bağlamında açık mekân kullanımının fiziksel ve sosyal örüntüler üzerindeki etkilerini irdelemek araştırmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır. Çağdaş anlamda toplu barınma kültüründe yer alan kentsel yaşantı potansiyellerinin izleri, Kuzey Avrupa'da gerçekleştirilen alan çalışması üzerinden araştırılmaktadır.

Anahtar sözcükler: Açık mekânlara; mekân kullanımı; sosyal ilişki düzeyleri; toplu konut.

Giriş

Konut, temel olarak kullanıcısının barınma ihtiyacını karşılamaya yönelik mekânsal bir oluşumu ifade etmektedir. Kişinin barınma, uyuma, yemek yeme gibi temel fiziksel ihtiyaçlarını karşılar; aynı zamanda sosyal ve psikolojik açılardan mahremiyet ve güven duygularını tatmin etmektedir. Toplu konut ise mekânsal bir oluşumdan çok, sistematik bir üretim biçimini tanımlamaktadır.

Yerleşim bağlamında ele alındığında toplu konut, birden çok konut biriminin bir araya gelerek oluşturduğu toplu bir örüntü biçimi olarak ifade edilebilmektedir. Bu noktada amaç, salt konutların bir araya gelmeleriyle oluşan bir kümelenme değil; fiziksel olarak tanımlanmış bir alanı paylaşan insanlar arasında toplumsal ilişkiler bütünü oluşturma çabasıdır (Mangut, 2015). Bu doğrultuda; bu ilişkiler, konut birimlerinin tekil üretimlerinden ziyade birimlerin bir araya geliş biçimleri üzerinden bir yerleşim tasarımı gerektirmektedir. Açık alanlar ise bu kurgu içerisinde, yerleşimlerdeki ortak yaşantının temelini oluşturmakta ve kullanıcılar arası etkileşimlere imkân tanıyarak toplumsal ilişkilere zemin hazırlamaktadır.

Çalışma, belirtilen ilişkiler ağını bütüncül bir kurgu içerisinde değerlendirme gerekliliği düşüncesiyle ortaya konulmuştur. Yirminci yüzyılın modernist yaklaşımla gerçekleştirilen konut sunum modellerindeki değişimin sonuçlarını; açık alanlara ilişkin mekânsal yapılandırmalar ve kullanım ilişkileri bağlamında bütüncül bir bakış açısı ile değerlendirmek hedeflenmektedir. Amaç, tarihsel süreçte biçim değiştirmiş konut yerleşim biçimlerinin çağdaş anlamda sahip olduğu etkiyi, yerleşim düzenini meydana getiren konut birimleri ve oluşturdukları örüntünün çeşitliliği üzerinden ele almaktır. Bu kapsamda, yerleşimlerin sahip olduğu mekânsal örüntü kurgularının araştırılması ve kullanıcının yerleşimle ve diğer kullanıcılarla kurduğu ilişkinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

Açık Alan Kullanımı ve Mekânsal Etkileşim

Çağdaş bir ele alış şekli olarak, toplu biçimde yaşamının en belirgin özelliklerinden biri; birbirini büyük ölçüde

tanımayan insanların bir arada ve mekânsal paylaşım içerisinde bulunmalarıdır. Yalnızca ortak kullanım alanları olan kamusal mekânlarda değil, toplu yaşantının gerçekleştiği bütün açık mekânlarda temelde birbirlerini tanımayan kullanıcılar bir arada yer almaktadır. Barınma eyleminin toplu biçimlerde gerçekleştiği çağdaş yerleşimlerin başarısı ise tanımlanmış bir alan içerisinde ikâmet eden kullanıcıların birbirleri ile kurdukları ilişkiler bütününe bağlıdır. Bu ilişkiler bütünü; güvenli ve kullanıcıları kendine çeken bir yapı meydana getirebildiği gibi, çöküntü bölgelerinin oluşmasına da neden olabilmektedir.

Toplu konut yerleşimlerinde açık alan kullanımları, temelde yerleşimin fiziksel ve sosyal yapısı ile ilişkili mekânsal faktörler, fiziksel koşullar, kültürel normlar, toplumsal ilişkiler ve davranış biçimleri gibi birçok etkene bağlı olarak şekillenmektedir. Kent yaşantısı ve ilişkili dinamiklerle birlikte, kullanıcı ihtiyaçlarına bağlı olarak gelişen gereklilikler incelendiğinde; çeşitli coğrafyalarda ve çeşitli dönemlerde farklılaşan mekânsal çözümlerin ortaya konulduğu görülmektedir. Yirminci yüzyıl içerisinde, özellikle dünya savaşları sonrası dönemde, Avrupa'da gerçekleştirilen yüksek yoğunluklu ve çok katlı konut bloklarından oluşan yerleşimlere alternatif olarak ortaya konulan çeşitli yaklaşımlar, bu kapsamda başlıca örnekleri oluşturmaktadır. Yürüme mesafeleri ve insan ölçeği göz önünde bulundurularak plânlanmış 3-4 katlı konut dizilerinin oluşturduğu mekânsal yapılandırmalar; Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde, farklı ölçekteki kent içi ve banliyö konut yerleşimlerinde analiz edilmiştir. Öte yandan, Avrupa kentlerindeki geleneksel dokunun ürünü olan ve belirgin sınırlar ile ayrılmış kamusal ve özel kullanımlara sahip kentsel avlulu yapılaşma biçimi, çeşitli yerleşim düzenlerinde çözümlenerek ele alınmıştır. Benzer mekânsal ve sosyal değerler doğrultusunda üretilmiş "az katlı-yüksek yoğunluklu" konut çevreleri ise; daha geçirgen sınırlara sahip açık alan kullanımları geliştirmekte ve ortak kullanılan bir kent mekânı dizisi öngörüsü içerisinde çözümler sunmaktadır.

Günümüzde bu yaklaşımların çeşitlendiği görülmekte; kentsel ve sosyal anlamlarda çağdaş yapılanmalar gerçekleştirilmektedir. Yerleşim kültürü ve konut geleneği açısından

dan güçlü üretim sistematiğine sahip coğrafyalara bakıldığında; Avrupa'daki konut politikalarının 1990'lı yıllarda gerçekleştirdiği plânlama hareketleri dikkat çekmektedir. Kapalı kentsel avlulu bloğun mekânsal anlamda çözülerek modernist lineer blok ile birlikte kurgulandığı (Theunissen, 2009) Amsterdam Doğu Liman Bölgesi ve Ijburg gibi ortak açık mekân kullanımlarına sahip konut yerleşimleri, bu bağlamda üretilmiş çağdaş örüntülere örnek teşkil etmektedir (Mangut, 2015). Kuzey coğrafyasına baktığımızda ise; Sluseholmen, Bo01-Batı Limanları, Södra Hammarbyhamnen gibi İskandinav yerleşim kültürüne ilişkin çağdaş örnekler, konut yerleşimlerinin yalnızca fiziksel örüntülerin üretiminden meydana gelmediğini; artan enerji tüketimi gerekliliklerine cevap verecek sürdürülebilirlik ilkelerini ortaya koyan ve duyarlı bir toplumsal yaşantı için altlık hazırlayacak nitelikte yerleşimlerin taşıdığı potansiyelleri göstermektedir.

Sosyal ve kültürel açılarından ele alındığında ise; günümüzün gelişen iletişim yöntemleri, toplum ve bireyler ile etkileşime girmenin tek yolunun fiziksel paylaşım gerektiren bir mekânda bulunmak olmadığını göstermektedir (Gehl, 1971). Bu bağlamda, kent mekânlarının ve mevcut üretim yaklaşımlarının değişen haberleşme ve ilişki kurma ihtiyaçları göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi gerekliliği açıktır.

Bununla birlikte, konut yerleşimlerinde açık alan kullanımları ile mekânsal etkileşimi kuran olgulara bakıldığında, çeşitli çalışmalarda farklı değişkenlere odaklanıldığı görülmektedir. Gehl (1986), mekânsal sınırlar ve yapı yüksekliklerinden oluşan fiziksel boyut ile birlikte; yaşantı biçimleri ve kültürel etkenlere bağlı davranış biçimlerini sosyo-mekânsal tercihler kapsamında ele almakta ve açık alan kullanımını etkileyen birincil unsurlar olarak değerlendirmektedir (Gehl, 1986). Lewis (2005) ise; kentsel ve toplumsal boyut olarak alt gruplara ayırdığı çalışmasında bağlam-karakter, erişim, yoğunluk, işlevsel karışım ve mimari ilkeler olmak üzere kullanımı etkileyen boyutları değerlendirmektedir. Dalziel ve Cortale (2012) ise kentsel konutlarda kent mekânları ile olan ilişkiyi yoğunluk-kentsel biçim, uyum-esneklik, görünüm-eşik gibi ikili parametreler üzerinden ele almışlardır.

Bu kapsamda değerlendirildiğinde; kentsel aktivitenin zenginleşmesini destekleyecek kullanım çeşitliliğinin, yerleşim düzenine bağlı olarak gelişen fiziksel yapı ile kullanıcıların oluşturduğu sosyal yapının doğunluğuna/yoğunluğuna bağlı olduğu görülmektedir. Oluşan yoğunluk düzeyleri, açık alan kullanımlarının gelişebileceği mekân kurgusunun ölçeğini belirlemekte ve kullanıcıların karşılaşma sıklıklarını şekillendirmektedir. Öte yandan, bu ilişki üzerinden kurulan denge, yalnızca kentsel canlılığı etkilememekte; çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alınacak konut birimlerinin bir araya geliş biçimlerini ve sonucunda tanımlanan sosyo-mekânsal ilişki düzeylerinin farklılaşmalarını da ortaya koymaktadır. Bu bağlamda; yoğunluk, çalış-

ma kapsamında kentsel yaşantı potansiyellerinin gelişiminde etkili olan birincil değer olarak ele alınmaktadır.

Mekân kullanımının niteliği açısından bakıldığında ise; kullanımların ve buna bağlı olarak açık mekânda gerçekleştirilen eylemlerin çeşitliliğinin de kentsel canlılık üzerinde etkin olabileceği görülmektedir. Kent yaşantısının çok katmanlılığı ve sosyo-kültürel farklılıklar göz önünde bulundurulmakla birlikte, mekâna ilişkin kullanım süreçleri ile insan davranışlarının uyumu; mekânı anlamlı ve kentsel yaşantı içerisinde dikkate değer kılmaktadır. Bununla birlikte, mekânın tanımlanması; kullanım senaryolarının ve mekân içerisindeki eylem diziliminin tariflenmesi anlamına da gelmektedir. Bu doğrultuda, kullanımların çeşitlenmesine bağlı olarak kurulan mekânsal davranışların çeşitliliği ve zenginliği ile mekân organizasyonunun niteliği arasında etkin ve karşılıklı bir ilişki olduğu görülmektedir.

Yoğunluk

Açık alanlar, insan yoğunluğunun en kolay gözlemlenebildiği yerlerdir. Mekânsal olarak kullanıcıların etkileşimi ve sosyal yaşantının gelişimi için zemin hazırlamakla birlikte; açık alanlar, fiziksel anlamda yerleşimlerin doğunluğunu da ortaya koymaktadır. Yerleşimlerde, bu sosyal kurulumu destekleyecek mekân kullanımlarına ilişkin çeşitlenmelerin sağlanabilmesi ve güvenli bir kentsel yaşantının oluşabilmesi ise temel olarak kullanıcıların varlığı ile mümkün olmaktadır (Gehl, 1971) (Şekil 1). Yerleşim, açık

Şekil 1. Açık alanlarda kullanıcı yoğunluğu, Jordaan, Amsterdam (Burak Mangut fotoğraf arşivi).

Şekil 2. Saint Die planı ve Parma kent dokusu (Collage City; Rowe ve Koetter, 1983).

mekânlarında yeterli düzeyde insan yoğunluğu barındırıyorlarsa kullanıcıların etkileşimine imkân tanıyarak sosyal açıdan başarı sağlayabilmektedir.

Bununla birlikte; toplu konut yerleşimlerinde konut birimlerinin adedi ile yerleşimin ölçeği, alanı ve ikamet eden kullanıcı sayısı arasında doğrudan bir bağıntı bulunmamaktadır. Tarihsel süreç içerisinde konut üretim politikaları ve kent dokuları arasındaki ilişkilere baktığımızda, özellikle Endüstri Devrimi sonrası belirginleşen kitlesel barınma hareketinin, yüksek hane içi ve yerleşim yoğunlukları ile örtüştüğü durumlar dikkati çekmektedir (Mira, 1992; Rowe, 1995). Yirminci yüzyıl başlangıcında ise geleneksel kent dokularının çözülmeye başladığı görülmekte; ayrılmış yerleşim düzenleri içerisinde modernist örüntülerin, yoğunluk ile kentsel biçim arasındaki bağıntıyı ortadan kaldırdığı izlenmektedir (Şekil 2). Bu süreçte ortaya konulmuş çeşitli yaklaşımlar incelendiğinde, benzer yoğunluk değerlerinin; farklı örüntü kurguları ve yapılaşma stratejileri doğrultusunda elde edilebildiği görülmektedir (Şekil 3). Bu bağlamda, plânlı konut yerleşimleri için “insan yoğunluğu” ve “konut yoğunluğu”nun iki farklı olguyu ifade ettiği anlaşılmaktadır.

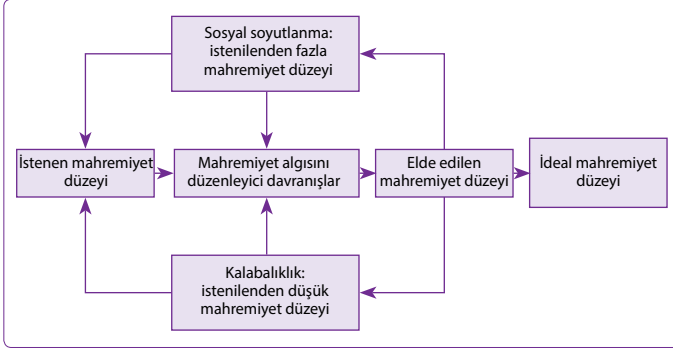
İnsan yoğunluğu, açık alanlardaki kullanıcı varlığını temel almaktadır. Birim yüzeye düşen insan sayısından farklı

olarak, yerleşimlerdeki kamusal ile mahremiyet arasındaki dengeye dayanmaktadır. Bu denge kullanıcıların algıladığı gerçek yoğunluğu oluşturmakta ve yerleşime dair memnuniyet duygusunu etkilemektedir (Cooper Marcus & Sarkissian, 1986). Konut yerleşimlerinin açık alanlarında kamusal ile mahremiyet arasındaki dengenin bozulması ve buna bağlı olarak yeterli insan yoğunluğunun kurulamaması; yerleşimin terk edilmiş olduğu izlenimini vermekte ve güvenlik problemlerine neden olmaktadır (Altman, 1975) (Şekil 4). Açık mekânlarda vakit geçiren kullanıcı sayısının ve/veya kullanıma dair izlerin azlığı, gerçekleştirilen aktivite sürelerinin kısıtlı düzeyde kalmasına ve kentsel canlılığın oluşumu için gerekli aktivite yoğunluğunun gelişmemesine neden olmaktadır. Bununla birlikte, insan yoğunluğunun fazlalığı nedeniyle kullanıcıların aktivitelerini gerçekleştirebilmeleri için yeterli mesafeye sahip olamamaları ve egemenlik alanlarını kuramamaları ise yerleşimin gereğinden fazla kalabalık olduğu duygusu yaratmaktadır (Şekil 4). Denge durumunun her iki yönde bozulduğu durumlarda da toplum içerisinde stres ve güvenlik endişesi ortaya çıkmaktadır (van Dorst, 2005).

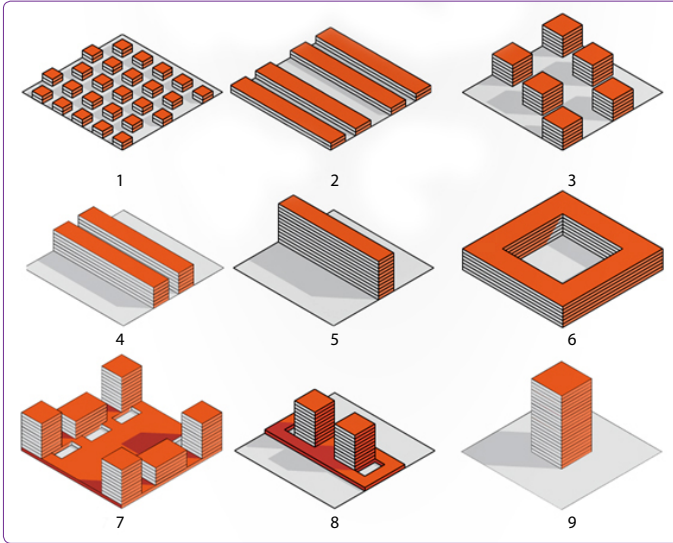
Konut yoğunluğu ise yerleşim içerisinde yer alan konut birimlerinin oluşturduğu yapısal yoğunluğu ifade etmektedir. Sayısal değerler üzerinden ele alındığında, konut yoğunluğunun mekânsal karşılıklarına dair değerlerin ortaya konulabilmesi çeşitli güçlükler barındırmaktadır. Toplu konut yerleşimlerinde, konutlarda ikamet eden insan sayısı ile konut birim sayısının doğru orantılı olmadığı ve konut bloklarının taban alanlarının yerleşimin tamamına oranı farklılık gösterdiği için bu yoğunluk değişkeni temelde soyutlamalara dayanmaktadır (Berghauer Pont & Haupt, 2005; Churchman, 1999; Per et al., 2007) (Şekil 5). Amsterdam Doğu Liman Bölgesinde yer alan, aynı dönemde

Şekil 3. Çeşitli yoğunluk ve yapılaşma düzenine sahip kent dokuları [üst sıra: Amsterdam, New York City, Kopenhag, Floransa; alt sıra: Amsterdam, Stockholm, Kopenhag, Barselona (Kaynak: Google Maps; görseller eş ölçeklidir.)].

Şekil 4. Mahremiyet-kalabalıklık dengesi (Altman, 1975).

Şekil 5. Aynı konut yoğunluğu ve farklı taban alanı oranlarına sahip örgütlenme biçimi (Per et al., 2015).

Şekil 6. 100 konut/ha yoğunluğu ve %30,7 zemin payına sahip, KNSM yerleşimi ve 96 konut/ha yoğunluğu ve %26 zemin payına sahip Java yerleşimi, Amsterdam (Burak Mangut fotoğraf arşivi).

üretilmiş ve yaklaşık olarak aynı yapısal yoğunluğa sahip iki konut yerleşimi örneğinde olduğu gibi, farklı planlama stratejileri; farklı kentsel örüntüler ve yaşantı biçimleri üretilebilmektedir (Şekil 6).

Yerleşim alanının belirli bir bölgesine toplanarak düşey yönde kümelenen konut birimlerinin örgütlenmesi ile yaygın bir planlama anlayışına sahip az katlı örgütlenme,

açık mekânlar ile farklı etkileşim biçimleri meydana getirmektedir. Bu doğrultuda; yapısal anlamda aynı konut yoğunluğuna sahip iki yerleşimden KNSM, belirli alanlarda kümelenmiş yüksek miktardaki konut birimleri nedeniyle yüksek insan yoğunlukları oluşturmakta ve yerleşimin bütününe dağılamayan açık alan rutinleri ortaya koymaktadır. Java yerleşimi ise, açık mekânları ve konut birimleri arasında kurduğu görece aktif etkileşim ile yerleşimin tamamına yayılan açık alan rutinleri meydana getirmekte ve çeşitli ölçekteki kent mekânlarının dizilimini sağlamaktadır.¹

Bu bağlamda, algısal yoğunluk ile yapısal yoğunluk değişkenlerinin bir arada değerlendirilmesi gerekliliği anlaşılacaktır; fizik mekânın oluşumunu etkileyen bir değişken olarak yoğunluk durumlarının, yerleşim örüntülerinin kalitesi üzerinde tek başına etken olmadığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Üretilmesi hedeflenen farklı mekânsal biçimlenişler kapsamında, konut yoğunluğu değişkeninin; fiziksel örüntü modelleri ve yerleşim dokusuna dair mekânsal çeşitlenmelerle birlikte ele alınması gerekmektedir.

Kullanım Çeşitliliği

Kentsel açık mekânlarda insan varlığı ve dolaylı olarak yaşantı potansiyelleri, ontolojik açıdan "aktivite" ile birlikte örgütlenmektedir (Gehl, 1986; Mangut & Özsoy, 2020; Minoura et al., 2011). Kullanıcıların açık mekânlarda gerçekleştirdikleri zorunlu, isteğe bağlı ve sosyal aktiviteler (Gehl, 1971) kentsel yaşantıyı meydana getirmekte ve kullanıcıların aktif veya pasif etkileşimine bağlı olarak sosyal anlamda bir düzen oluşturmaktadır. Öte yandan; insan davranışları üzerine yapılan çalışmalar, kullanıcıların açık mekânlarda çoğunlukla kentsel yaşantının ve kullanımların örgütlendiği yerlerde toplandıklarını göstermektedir (Whyte, 1980) (Şekil 7). Bu bağlamda, açık mekânlarda gerçekleştirilen eylemler dizisinin sürekliliğinin, kentsel mekânda aktif yaşantıya dair bir rutin meydana getirdiği anlaşılmaktadır. Kent bütünü içerisinde yer alan kullanım ve eylemlerin her biri, kendilerine ait kullanıcılara ve rutinelere sahip birincil kullanımlar barındırmaktadır. Konut yerleşimlerinde yer alan kullanımların çeşitlenmesi ise, birden fazla birincil kullanımın bir arada örgütlenmesiyle çoğul açık alan rutinleri oluşturmakta ve farklı amaçlar için açık alanlarda bulunan kullanıcıların bir araya toplanmasını sağlayarak kentsel yaşantının canlılığını desteklemektedir.

Bununla birlikte; mekânın birden çok kullanım barındıracak biçimde örgütlenmesi, yalnızca yapısal bütüne dair değil; fiziksel örüntünün ortaya koyduğu düzene ve toplumsal yapıya da çeşitlilik getirmektedir. Yerleşim düzeninin bu organizasyonu destekleyecek biçimde kurulumu; mekânsal ve sosyal açılardan çeşitli ilişkilerin gelişimini desteklemekte ve yeni anlamların, olguların ortaya çıkmasını sağlamaktadır (Minoura et al., 2011).

¹ Java ve KNSM konut yerleşimlerine ilişkin veriler, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde detaylı olarak aktarılacaktır.

Şekil 7. Açık mekânlarda insan varlığı ve kullanım çeşitliliği, Amsterdam konut dokuları (Burak Mangut fotoğraf arşivi).

Toplu konut yerleşimlerinde gerçekleştirilen eylemlere ilişkin çeşitlilik oluşturma potansiyeline sahip en önemli kullanımlardan biri, haftanın çeşitli günlerinde ve günün çeşitli saatlerinde devamlı olarak açık alan rutinleri geliştiren ticari kullanımlardır (Şekil 7). Barınma eyleminin sürekliliği açısından, ticari kullanımlar; yerleşimlerde ikâmet eden kullanıcıların ihtiyaçlarının karşılanmasını sağladığı gibi, çeperdeki kullanıcıları da kendisine çekmekte, kent mekânında çapraz kullanımları destekleyerek sosyal aktivitelerin oluşmasına zemin hazırlamaktadır (Jacobs, 1961). Bununla birlikte; eğitim ve iş yeri kullanımları, yerleşim kurgusu içerisinde konut birimleri ile birlikte kolaylıkla örgütlenebilmektedir. Bu kullanımlar, günün çeşitli saatlerine yayılmış açık alan rutinleri ve sahip oldukları yarı-kamusal açık mekânların esnek kullanım olanakları sayesinde, konut yerleşimlerinde kentsel yaşantının canlılığına katkı sağlamaktadır.

Bu kapsamda; çocuk oyun alanları, spor alanları, dinlenme alanları, yaya yolları ve yapı giriş-çıkışları gibi yerleşimlerde çeşitli kullanıcı gruplarının ortak olarak kullandıkları mekânlar; güvenli bir açık alan kullanımının gelişimi için önemli potansiyellere sahiptir. Kullanıcılar tarafından gerekli, isteğe bağlı ve sosyal aktiviteler için kullanılan bu mekânlarda örgütlenen aktivitelerin diğer kullanıcılar tarafından doğal yollardan izlenmesi ve görsel kontrole imkân verecek şekilde organizasyonu, pasif bir gözetim mekanizmasının gelişimine olanak tanımakta ve güvenli kentsel açık mekânlar dizisinin oluşumunu desteklemektedir (Şekil 7).

Toplu konut yerleşimlerinde, konumları doğrultusunda açık alanlar ile aktif etkileşim imkânına sahip zemin katlar;

kullanıma ve sosyal yapıya ilişkin çeşitliliğin katmanlaşması için birçok potansiyel barındırmaktadır. Yapıların kent yaşantısı ile en aktif biçimde etkileşime girdiği noktaları meydana getiren zemin katlar, farklılaşan kullanımları ile kentsel düzende düşey yönde çeşitliliği desteklemektedir. Zemin katlarda konumlanan çeşitli kullanımlar, ilişkili kullanıcı grupları ve yapı giriş-çıkışlarının oluşturduğu yaya hareketliliği; açık mekânlardaki aktivite potansiyelleri ile bir arada örgütlenebilmekte ve kentsel yaşantının çeşitlenmesine yardımcı olmaktadır (Şekil 7). Aynı zamanda, zemin katlar ile açık mekânların aktif etkileşimleri, kent mekânında sosyal açıdan çeşitlenen kullanıcı grupları meydana getirmekte ve yerleşimin doğal yollardan görsel kontrolünü de kolaylaştırmaktadır. Kentsel kamusal yaşantı ile özel hayatın kesişim noktaları olan zemin katlar, aktif bir sosyal yaşantı oluşturabildiği kadar; dikkatli ele alındığı durumlarda mahremiyet ile iletişim arasında bir denge de oluşturarak kontrollü ve sürdürülebilir bir sosyal yapının gelişimini desteklemektedir (Mangut ve Özsoy, 2020; Sim, 2019; Wietzorrek, 2014).

Konut yerleşimlerinde kullanım açısından çeşitlilik oluşturacak ve eylemlerin katmanlaşmasını destekleyecek bir örgütlenme, sosyal açılardan da önemli potansiyeller barındırmaktadır. Yerleşimlerin sahip olduğu kullanımlar ve buna ilişkin aktivitelerin katmanlaşması, sosyo-ekonomik anlamda kullanıcı profiline farklılaşmasını sağlamaktadır. Yerleşime ait rutinlerin çeşitli yaş, eğitim ve gelir gruplarına ait kullanıcıların katılımıyla oluşması; toplumsal yapıya ilişkin çeşitlilik meydana getirmekte, konforlu ve güvenli bir kentsel yaşantı ortaya koymaktadır.

Konut yerleşimlerinde farklılaşan kullanımlar doğrultusunda, açık mekânlarda ve çeperlerinde yer alan yarı-açık mekânlara ilişkin kullanımlarda da çeşitlilik gelişmektedir (Biddulph, 2007; Gehl, 1986). Katmanlaşan rutinler ve buna bağlı olarak kentsel aktivitenin canlılığı, yerleşimlerde çeşitli aktivite odakları meydana getirmektedir. Bu mekânsal organizasyon bütünü, yerleşim sakinlerinin gerçekleştiren aktiviteye etkin olarak katılmalarını veya pasif izleme mekanizmaları geliştirmelerini destekleyen teras, sundurma, balkon gibi açık alanlar ile etkileşim içerisindeki mekânsal oluşumların kurulumunu sağlamaktadır. Benzeri mekânsal kullanımlar, yalnızca kullanıcıların kentsel yaşantıya katılımı için gerekli ilk adımı meydana getirmemekte; aynı zamanda yapı grupları ile kent mekânı arasında geçiş oluşturarak yerleşimin insan ölçeğinde algılanmasını da desteklemektedir.

Toplu Konut Yerleşimlerinin Açık Alanlarında Mekânsal Biçimleniş

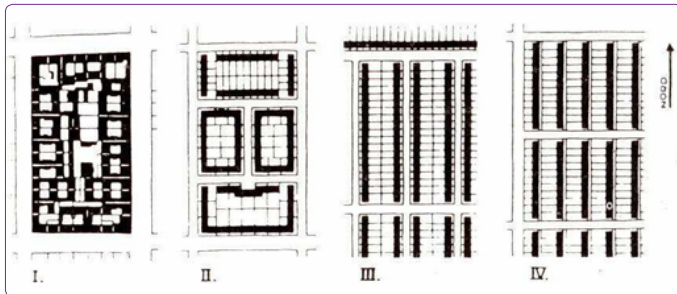
Çalışma kapsamında açık alanlar, özel hayat mekânları olan konut birimlerinin bir araya gelerek oluşturduğu kapalı hacimlerin dışında kalan ve ortak yaşam alanı olarak

kullanılan yaya mekânlarını ifade etmektedir. Açık alanları şekillendiren temel unsur olan konut birimlerinin bir araya geliş biçimleri, bir yandan kentsel dokunun düzenini ortaya koymakta iken; diğer yandan yerleşimlerdeki açık alanların mekânsal anlamda kurulumunu sağlamaktadır. Dolayısıyla konut yerleşimindeki açık alanlara ait mekânsal oluşumları, konut birimlerinin örgütlenme biçimleri ile birlikte ele almakta yarar vardır.

Bu bağlamda; semantik açıdan bir değerlendirme ile birden çok birimin bir araya gelerek kümelenmesi sorunsalı, düzenin oluşumuna dair temel kompozisyonel meseleleri irdelemeyi gerektirmektedir. Tekil bir öge, varlığını kendiliğindenliği ve sahip olduğu dinamikler üzerinden biçimlendirirken; iki veya daha fazla ögenin bir araya gelmesi, ögeler arasında isteğe bağlı olarak kurulabilen veya kurulmayan bir ilişkinin gelişimine neden olmaktadır. Yerleşim kültürü açısından irdelendiğinde; geleneksel kent dokularına ilişkin düzenin, modernist yerleşim ilkeleri etkisiyle farklılaşması, mekân tarihi yazımında belirgin bir ayrışma ortaya koymaktadır (Bilgin, 2001). Avrupa kentlerinin genel örüntüsünü oluşturan kamusal sokaklardan ve ortak kullanıma kapalı avlulardan oluşan kentsel düzenin başkalaşması, temelde belirgin olan “iç-dış” veya “ön-arka” cephe kullanımlarına ilişkin ayrımın ortadan kalkmasına sebep olmuştur (Mangut, 2015) (Şekil 8). Bu geçiş süreci içerisinde kentsel dokunun sürekliliği göz önünde bulundurulduğunda; günümüz kentlerini oluşturan örüntülerin, çeşitli yaklaşımlara ait örgütlenme mantıklarını bir arada barındırdığı görülmektedir.

Bu bağlamda, konut üretim biçimlerini meydana getiren mekânsal yapılandırmalar; yerleşimlerdeki erişim ilkeleri, kamusal ve özel yaşantıların örgütleniş biçimleri, ön ve arka kullanımları göz önünde bulundurularak çeşitli kapsamlarda ve bütüncül bakış açılarıyla değerlendirilebilmektedir (Berghauser Pont & Haupt, 2005; Biddulph, 2007; Levitt, 2010; Lewis, 2005). Açık alanlar ile kapalı alanlar arasındaki etkileşim, yalın bir değerlendirmeye ele alındığında iki temel mekân kurgusundan söz etmek mümkündür;

1. Fiziksel yapıyı meydana getiren birimlerin çevresinden ve diğer ögelerden bağımsız olarak örgütleniş yapılanma,

Şekil 8. Geleneksel kent dokusunun modernist lineer bloğa dönüşümü, Ernst May (Panerai et al., 2004).

2. Oluşturulan kümelenme ile ögeler arasındaki ilişkiler bütününe ve mekânsal kurguya ilişkin iç-dış ayrımının hedeflendiği yapılanma.

Biçimsel temelli çeşitlenmeler, üslupsal tercihler ve diğer faktörler inceleme haricinde tutulduğunda; yerleşimi oluşturan örüntülerin düşey yöndeki örgütlenme biçimleriyle çaprazlandığı kurgular şu şekilde özetlenebilmektedir (Şekil 9);

- “Az katlı-bağımsız kitlesel yerleşim”; temelde her konut biriminin, kullanıcının kendi mülkiyetindeki parsel üzerinde konumlandığı örgütlenme biçimini ifade etmektedir. Bir-iki katlı konutlardan oluşan yerleşimlerde zorunlu ve isteğe bağlı aktivitelerin gelişimi, kullanıcı mülkiyetinde örgütlenen açık mekânlar ile ulaşım ağı arasındaki denge üzerinden kurulmaktadır.
- “Çok katlı-bağımsız kitlesel yerleşim”, konut birimlerinin düşey bir örgütlenme kurgusu doğrultusunda bir araya gelerek yüksek katlı konut bloklarını meydana getirdiği yaklaşımdır. Düşey örgütlenmenin sonucu olarak, konut bloğu ve ilişkili ortak alanlarda bir arada bulunan kullanıcı sayısı ve yoğunluğu, yaygın planlama anlayışına görece fazladır. Kitlesel kompozisyonu meydana getiren birimler arası ilişkiler; yerleşimin açık alanları ile konut blokları ve dolayısıyla kullanıcı grupları arasındaki etkileşimin kurulumunu etkilemektedir.

	BAĞIMSIZ DURUM	KÜMELENMİŞ DURUM
AZ KATLI DURUM		
ÇOK KATLI DURUM		

Şekil 9. Konut birimlerinin bir araya geliş biçimleri ve açık mekânların biçimleniş (Mangut, 2015).

- “Az katlı-kümelenmiş kitlesel yerleşim”, konut birimlerinin yarı-kamusal ve/veya yarı-özel açık mekânlar etrafında kümelenerek bir araya geldikleri yaklaşımlardır. Konut birimlerinin ve bloklarının birbirleriyle ilişki içerisinde bir düzen oluşturacak biçimde örgütlenmeleri; kullanıcılar arası etkileşim ve iletişim için zemin hazırlayabilmektedir. Kümelenerek bir araya gelen konut birimlerinin, yerleşimin tamamına oranla küçük topluluklar meydana getirmesi kullanıcıların daha küçük gruplar ile etkin iletişim hâlinde olmasını sağlamaktadır.
- “Çok katlı-kümelenmiş kitlesel yerleşim”, konut birimlerinin yarı-kamusal ve/veya yarı-özel açık mekânlar etrafında bir araya gelerek örgütlenmesinden meydana gelmektedir. Kapalı ve/veya yarı kapalı avlular etrafında kümelenen konut birimlerinin hem düşeyde hem de yatayda örgütlenmesi; konvansiyonel kent içi yapılaşma biçimlerine benzer “sokak-ada-avlu-yapı” ilişkilerinin kurulabilmesine imkân tanımaktadır.

Yerleşim düzenine ait ortaya konulan bu örüntü modelleri ve mekân dizilimleri, yalnızca yerleşimin ve fizik mekânın değil; kullanıcı gruplarının ve aralarında gelişen sosyal yapının organizasyonu anlamına da gelmektedir. Bu nedenle yerleşimlerin açık alanlarına dair mekânsal biçimlenişleri; fiziksel doku ve yoğunluk durumları arasındaki etkileşim ile birlikte ve kentin genel biçimsel karakteri, bağlamı ve sosyo-mekânsal davranış alışkanlıklarını göz önünde bulundurarak ele almakta yarar vardır.

Açık Alan Kullanımında Sosyal İlişki Düzeyleri

Toplu konut yerleşimlerinde açık alanlar, kullanıcılar tarafından çoğunlukla ortak biçimde ve paylaşarak kullanılmaktadır. İnsanın çevre ve diğer kullanıcılar ile olan bu etkileşimi, açık alanlarda çeşitli kullanım niteliklerine sahip mekânlar meydana getirmektedir. Açık alanların kullanım nitelikleri; yerleşimlerin sahip olduğu mekânsal ve işlevsel kurgunun yanı sıra yerleşimlerde ikâmet eden kullanıcıların birbirleriyle kurdukları sosyal ilişki seviyelerine göre de biçimlenmektedir. Kullanıcıların aidiyet geliştirdikleri mekânlara ilişkin rutinleri ve diğer kullanıcılarla temasa geçme biçimleri, çeşitli açık alan kullanımlarını ortaya koymaktadır. Bu kullanımlar, egemenlik alanının kademeli bir biçimde çözülmesi ve yabancı kullanıcılarla olan ilişkilerin çoğalması sonucu, algılanan yoğunluğun artmasını temel alarak kentsel mekâna yansımaktadır. “Konut çevresi”, “semt çevresi” ve “kent ile ilişkili” açık mekânlar; mekânsal ve toplumsal derecelenmedeki farklı biçimlenişleri meydana getirmektedir (Woolley, 2003). Bu ilişki düzeylerinin yerleşim bütünü ile olan etkileşimi, mekân organizasyonu ile birlikte kullanım senaryolarının da çeşitli ölçeklere uygun biçimde kurulumunu sağlamaktadır.

Öte yandan; toplumsal yapının şekillenmesinde etkin olan mülkiyet ilişkilerinin hiyerarşik bir biçimde dizilim oluşturması, kent mekânına ilişkin sosyo-mekânsal bir kurgu ortaya koymaktadır (Kusenbach, 2008). Newman’a göre (1972), birbirleri ve bütün ile olan ilişkileri üzerinden nitelendirilen mekânsal eklemlemeler, çeşitli alt gruplar meydana getirerek kamusal, yarı-kamusal, yarı-özel ve özel açık mekânlar ortaya koymaktadır. Dört temel sosyal ilişki düzeyine sahip açık mekân dizisinin hiyerarşik bir düzende örgütlenmesi, yerleşimlerin kullanıcılarına güvenli ve canlı bir kentsel yaşantı sunmaktadır. Kamusal ve yarı-kamusal nitelikli açık mekânlar, kentsel ölçekte kontrollü fiziksel ve sosyal ilişkilerin kurulmasını desteklemekte; yarı-özel ve özel açık mekânlar ise kullanıcılarına yerleşim üzerinde müdahale ve kontrol imkânı tanıyarak, sorumluluk ve aidiyet bağlarını kuvvetlendirmektedir (Woolley, 2003) (Şekil 10).

Toplu konut yerleşimlerinde hiyerarşik düzende bir alt gruplama, açık mekânların birbirleri arasında sınırlar ve eşikler oluşturacak biçimde bir araya gelmeleri temeline dayanmaktadır. Konut birimlerinin çeşitli kullanım niteliklerine sahip açık mekânlar etrafında kümelenmesi, yerleşimin açık alanları arasında yumuşak geçişlerin ve net tanımlanmış sınırların oluşmasını sağlamaktadır. Kullanıcılar arası etkileşimli ve diyalektik bir süreç ortaya koyan bu kümelenme; aynı zamanda yerleşimdeki yasal mülkiyet haklarının da tanımlanmasını ve yerleşimin açık alanlarına kullanıcılar tarafından daha kolay kimlik kazandırılmasını sağlamaktadır (Şekil 10).

Bununla birlikte, alt gruplar arasındaki sosyo-mekânsal ilişki düzeyi kamusalda öze doğru değişim gösterdikçe, fiziksel yapı ile birlikte sosyal yapının oluşumu da kolaylaşmaktadır. Daha küçük insan grupları; çeşitli aktiviteler gerçekleştirmek ve karşılaşılan problemlere çözüm bulmak amacıyla, büyük insan gruplarına oranla daha kolay örgütlenmektedir (Cooper Marcus & Sarkissian, 1986). Yerleşimin tamamına oranla alt gruplarda kullanıcıların birbirleriyle iletişime geçmeleri kolaylaşmakta ve daha sıkı toplumsal ilişkinin oluşması sağlanmaktadır (Mangut, 2015). Bununla birlikte alt gruplar arasındaki bu kümelenme ve biçimleniş, kullanıcıların özel açık mekânlar üzerin-

Şekil 10. Çeşitli sosyal ilişki düzeyleri arasında geçişler; Het Funen-Amsterdam ve Tinggarden-Koge konut yerleşimleri (Burak Mangut fotoğraf arşivi).

deki müdahale şansını artırarak mekânsal davranışın gelişimini desteklemekte ve istenen mahremiyet düzeyine ulaşılmasını sağlamaktadır.

Amsterdam Doğu Liman Bölgesi – Java Adası İncelemesi

Çalışma bağlamında; kuramsal veriler üzerinden irdelenen konuların, kullanılmakta olan yerleşimlerin açık mekânlarında incelenmesi amacıyla; Kuzey Avrupa'da seçilen bazı toplu konut yerleşimlerinde bir dizi alan çalışması gerçekleştirilmiştir. Elde edilen çeşitli bulguların etkin bir biçimde aktarımı hedefiyle, metin kapsamında çalışmanın bir bölümüne yer verilmektedir. Bu doğrultuda, Amsterdam Doğu Liman Bölgesinde gerçekleştirilen inceleme detaylandırılarak ele alınmaktadır.

Barınma ve yerleşim kültürü ile toplu konut üretimi açısından sahip olduğu güçlü deneyim nedeniyle, alan çalışması kapsamında Flemenk coğrafyasına ve Amsterdam kentsel alanına odaklanılmıştır. Çalışma dâhilinde incelenen konut yerleşimlerinin seçiminde ise; yerleşimin kent ve konut kültürüne ait girdileri yoğun biçimde yansıtmaya, kent dokusunun sürekliliği, aktif açık alan kurgusu ve yerleşimdeki sosyo-ekonomik çeşitlilik belirleyici unsurları meydana getirmektedir.

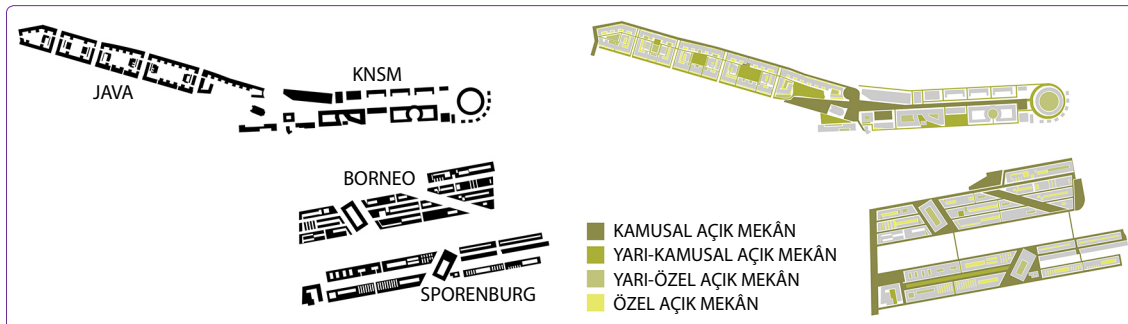
Çalışma, Doğu Liman Bölgesinin, kuramsal metinden elde edilen parametrik ve ampirik veriler doğrultusunda test edilmesini amaçlayan bir durum incelemesidir. 2014 yılında gerçekleştirilen alan çalışması kapsamında, mekânsal ve sosyal anlamda yerleşimin örgütlenmesine ilişkin verilerin kavranabilmesi amacıyla alanda incelemelerde bulunulmuştur. Yerleşimlerin alt gruplarını meydana getiren dizimler; mekânsal analizler, görsel ürünler ve eskiz çizimler yoluyla irdelenmiştir. Amsterdam kentsel alanında geçirilen süre boyunca; yerleşime ilişkin mekânsal biçimleniş mantığının ve yerleşimin kentsel bağlam ile olan ilişkisinin kavranması amacıyla tarihi kent merkezinde eşzamanlı incelemeler gerçekleştirilmiştir. Yerleşim içerisinde kullanıcılar arası sosyal ilişki düzeylerini ve davranış biçimlerini anlamaya yönelik gözlemler yapılmış, kişisel görüşme ve davranış haritalaması yöntemleri uygulanarak araştırma alanı çeşitli boyutlarıyla incelenmiştir.

Bu bağlamda, durum incelemesine ilişkin araştırma soruları; (1) konut birimleri ve ilişkili kullanımların kent dokusunun örgütlenme sistemleri üzerinden tartışılması, (2) çeşitli yoğunluk durumları ve mekânsal kurgular arasındaki ilişkilerin sorgulanması ve (3) kullanıcılar arası ilişki düzeylerinin yerleşim açık mekânları ile olan etkileşimlerinin incelenmesinden oluşmaktadır. İnceleme, mekânsal kurguya dair analizler, açık alan kullanımına etki eden unsurlar ve sosyo-mekânsal ilişkiler üzerinden kuramsal verinin aktarımı ile paralel bir kurguda ele alınmaktadır.

İnceleme Alanı

Doğu Liman Bölgesi; Amsterdam kent merkezinin kuzeydoğusunda yer alan, 1970'li yılların sonlarında deniz taşımacılığının işlevini büyük oranda yitirmesi ve şehirde ortaya çıkan büyük ölçekli konut ihtiyacı sonucu yenileme projesi kapsamında toplu konut yerleşimine dönüştürülmüş yapay adalar dizisidir. Proje, mevcut liman yapılarının bir kısmının yenilenmesi ve yeni konut birimlerinin eklenmesinden oluşmaktadır. Oluşturulan düzenlemeye ilişkin temel mekânsal yaklaşımı; XIX. yüzyıl kent morfolojisinin asal birimi olan kamusal kullanımı kısıtlı ve içe dönük kurguya sahip kapalı avlulu kent bloğunun yeni bir açık alan kullanımı ortaya çıkaracak biçimde çözümlenmesi oluşturmaktadır (Mangut, 2015). Yaklaşık 100 konut/ha yoğunluğa sahip Java, KNSM ve Borneo-Sporenborg adalarından oluşan Doğu Liman Bölgesi üç farklı strateji doğrultusunda örgütlenerek çeşitli açık alan biçimlenişleri ortaya koymaktadır. Java, kümelenerek bir araya gelmiş avlulu çeper bloklardan; KNSM, birbirlerinden bağımsız biçimde bir araya gelen çok katlı büyük bloklardan, Borneo-Sporenborg ise sıra konutlardan oluşan doku içine yerleştirilmiş büyük konut bloklarından meydana gelmektedir (Şekil 11).

Doğu Liman Bölgesinde yer alan diğer yerleşimlerle karşılaştırıldığında; Java konut yerleşiminin sahip olduğu mekânsal biçimleniş, yerleşimin çalışma kapsamında ayrıntılı bir biçimde incelenmesinde etkili olmaktadır. KNSM ve Borneo-Sporenborg yerleşimlerinin içe dönük ve kademeli açık alan kurgusuna kıyasla; Java yerleşimindeki kamusal sokaklar, yarı-kamusal avlular, yarı-özel sokaklar ve özel açık mekânlar ile pasajların hiyerarşik bir açık alan dizisi

Şekil 11. Doğu Liman Bölgesi yerleşimine ait kentsel örüntü modelleri ve sosyal ilişki düzeyleri.

meydana getirdiği görülmektedir (Şekil 11). Yerleşimdeki “açık alan kurgusu ile mekânsal biçimleniş arasındaki aktif etkileşim” ve “toplumsal yapı ile mekânsal örüntü arasındaki birliktelik”, bu bağlamda inceleme için önemli bir zemin oluşturmaktadır.

Öte yandan; genel yerleşim plânına ilişkin ilkelerin mimari ve kentsel proje yarışması ile belirlendiği Java adasındaki her bir alt birim, farklı tasarımcı ekipler tarafından tasarlanmış konut gruplarından oluşmaktadır. Bu üretim biçimi, yerleşimdeki mimari ve mekânsal kurgunun tekrara dayalı olarak çeşitlenmesini sağlamaktadır. Aynı zamanda, Java yerleşiminde sosyal konut ile diğer yaklaşımlara sahip konut birimlerinin türdeş biçimlerde örgütlenerek oluşturduğu yapılanma, KNSM ve Borneo-Sporenburg yerleşimlerinde gözlemlenemeyen bir sosyal yapı çeşitliliğini de ortaya koymaktadır.

Mekânsal Unsurlar, Mekânsal Biçimleniş ve Sosyo-Mekânsal Veriler

Java yerleşiminin genel dokusu; yarı-kamusal ve yarı-özel açık mekânlar etrafında örgütlenen konut birimlerinden oluşmaktadır (Şekil 12). Merkezi çekirdekli konut blokları ile tekil sıra konutlar kümelenerek bir araya gelmekte, oluşan avlulu çeper bloklar yerleşimin açık alan stratejisini tariflemektedir. Yarı kapalı avlular etrafında kümelenen konut birimleri düşey ve yatay yönde dengeli bir kompozisyon oluşturarak sokak-ada-avlu-yapı ilişkisini meydana getirmektedir. Yerleşim boyunca doğu-batı doğrultusunda devam eden yaya odaklı sokak, yarı-kamusal avluları birbirlerine bağlamaktadır (Şekil 13).

Yerleşimde kent mekânına ilişkin aktif ve yoğun kullanımlar gözlemlenmektedir. Çeper bloklar tarafından kontrollü hale getirilmiş avlularda açık mekânlar, kapalı alanların uzantısı olarak etkin biçimde kullanılmaktadır (Şekil 13).

Şekil 12. Avlular etrafında kümelenerek bir araya gelmiş konut birimleri, Java konut yerleşimi (<https://www.nrc.nl/nieuws/2013/11/08/amsterdam-hetzelfde-maar-anders-in-15-luchtfotos-a1464945>, erişim tarihi: 12.07.2017).

Şekil 13. Java konut yerleşimine ilişkin mekânsal çeşitlendirmeler (Burak Mangut fotoğraf arşivi).

Çocuk oyun alanları, yapı giriş-çıkışları ve zorunlu aktivitelerin gerçekleştiği yarı-kamusal sokak, avlulardaki birincil odakları meydana getirmektedir. Yumuşak zemin ağırlıklı avlular, açık mekânlarda durağan aktivitelerin oluşumuna imkân tanımakta; yerleşim bütünü içerisinde aktif ve pasif ilişki gelişimini desteklemektedir (Şekil 13).

Doksan altı konut/ha yapısal yoğunluğa ve %26 zemin payına² sahip yerleşimde, 1600 konut birimi yer almaktadır. Düzenli kullanıcı hareketinin gözlemlendiği açık alanlarda, kamusal ve özel kullanımlar arasında dengeli bir etkileşim olduğu izlenmektedir (Şekil 13). Yerleşimin alt gruplara ayrılarak dört avlu etrafında kümelenmesi, yerle-

² Yapının zemin katlarının tüm yerleşim alanı ile olan alansal bağıntısı olarak ifade edilebilecek “zemin payı” daha anlaşılır bir tabir olarak taks-taban alanı katsayısı, taban alanları oranı vb. gibi ifadelerin yerine kullanılmıştır.

şimde ikamet eden kullanıcı yoğunluğunun gruplar halinde algılanmasını sağlamakta ve birbirleriyle doğrudan ilişki içerisinde bulunan kullanıcıların sayısını kademeli olarak azaltmaktadır.

Bu doğrultuda, Doğu Liman Bölgesinde yer alan diğer iki yerleşim ile eş insan ve konut yoğunluğa sahip Java bölgesi; yerleşim ve sokak ölçeğindeki kümelenmeler ve mekânsal biçimlenişe dair çeşitlenmeler etkisinde farklılaşan algısal yoğunluk değerleri ortaya koymaktadır. Yoğun araç ve yaya trafiğinden soyutlanmış içe dönük yarı-kamusal avlulu yapılaşma, kente ait uyarıcıların kademeli olarak azalmasını sağlamaktadır. Erişim prensipleri doğrultusunda komşuluk örüntüleri değerlendirildiğinde; kamusal alandan özel alana geçiş süresince etkileşim içerisinde bulunan kullanıcı gruplarının “yerleşim-konut bloğu-konut birimi” dizisi üzerinden kademeli olarak algılanması, dengeli insan ve konut yoğunlukları ortaya koymaktadır.

Yerleşimin zemin katlarında yer alan konut birimleri açık alanlar ile güçlü ilişkiler kurmaktadır (Şekil 13). Özel ve yarı-özel bahçeler günün çeşitli saatlerinde açık alan rutinlerinin gelişimini desteklemekte, üst katlarda yer alan balkonlar ise zemin düzlemindeki açık mekânların uzantısı olarak güneşli günlerde etkin şekilde kullanılmaktadır. Bununla birlikte; avluları çevreleyen konut dizilerinin parçalı kurgusu, farklı kat yükseklikleri dolayısıyla avluların gün içerisinde çeşitli saatlerde güneş ışığı almasını sağlamakta; avlularda yer alan ağaçlar ve pergolalar ile dengeli bir fiziksel konfor düzeyi oluşturarak mekânsal kaliteyi yükseltmektedir.

Yerleşimde konut işlevinden farklı olarak eğitim, iş yeri ve ticari kullanımlar da yer almaktadır. Zemin katlarda bulunan bürolar, atölyeler, kreşler, lokantalar ve kafeteryalar yerleşimdeki açık alan rutinlerinin ve açık alanlardaki kullanıcı profiline çeşitlenmesini sağlamaktadır. Özel açık mekânların bakımlı olması ve kullanıcılara ait kişisel işaretler içermesi yerleşimin düzenli olarak kullanıldığını göstermekte; karma kullanımın, aktif dış mekân yaşantısını engellemediği görülmektedir (Şekil 13).

Yerleşimdeki sosyal ilişkiler, kent ölçeğinden konut ölçeğine geçişte kademeli bir değişim göstermektedir. Yerleşim içerisinde hiyerarşik bir düzende oluşturulan alt gruplar, farklı kullanım niteliklerinde komşuluk örüntüleri tanımlamaktadır. Yerleşimin tamamına oranla daha küçük ölçekteki gruplar, etkileşim düzeyini artırmaktadır. Bu dizilim, alt gruplardaki kullanıcılar arası iletişimi kolaylaştırmakta ve sosyal yapılanmayı düzenlemektedir.

Mekânsal kurguda baskın olan çeper bloklar, aynı zamanda kullanıcılar arasında daha yoğun sosyal ilişkiler oluşmasını sağlamaktadır. Farklı kotlarda yer alan kanallar ve avlular arası geçişlerin kamusalılık düzeyini azalttığı; iç avlularda yer alan yapı giriş-çıkışlarını ve ortak kullanım alanlarını kullanan gruplar arasındaki aidiyet seviyesini artırdığı izlenmektedir (Şekil 13).

Yarı-kamusal avlularda, çeşitli sosyal ilişki düzeylerindeki açık mekânlar arasında kontrollü kullanımlar gözlemlenmiştir. Yarı-özel açık mekânlardan özel açık mekânlara geçişler belirgin ve tanımlanmış sınırlarla ayrılmakta ve sosyal ilişki düzeyleri yerleşim açık alanlarına etkin ve hiyerarşik bir düzende yansımaktadır (Şekil 13). Açık mekânlar ile konut birimleri arasındaki kişiselleştirilmiş bölgeler farklı kullanıcıların çeşitlenen mahremiyet ihtiyaçlarına dair izler ortaya koyarak sosyal etkileşimin mekânsal bir yansımaları ifade etmektedir.

Değerlendirme

Çalışma kapsamında, toplu konut yerleşimlerinde mekânsal ve toplumsal boyutlarda tartışılması hedeflenen açık mekân kurulumlarının, ait olduğu bağlama ilişkin çeşitli fiziksel, sosyal ve kültürel boyutların oluşumunda etkin olduğu gözlemlenmektedir. Yerleşim düşüncesini bütüncül bir bakış ile ele aldığımızda, mekânsal yapılanmalara ilişkin ayrılmaz bir bütünü oluşturan açık ve kapalı mekân etkileşiminin; XX. yüzyıldaki çeşitli tarihsel, toplumsal ve teknolojik değişimlerin etkisinde, bağıntı ve örüntü oluşturma düzeyinden soyutlanarak alışıldık ilişkiler ağının biçim değiştirmesine neden olduğu izlenmektedir. Bu kapsamda; açık mekân kullanım biçimlerinin ve oluşturduğu toplumsal ilişkiler bütünü, çağdaş konut üretim politikaları içerisinde mekân kurulumu bağlamında yer edinmesinin; kent ve yerleşim kültürünün gelişimine fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışma kapsamında, kentsel doku ile birlikte etkileşimli bir biçimde ele alınan toplu konut yerleşimlerine ilişkin irdelenen unsurlar, ihtiyaçlar ve değerler; bütüncül bir biçimde gözden geçirildiğinde mekânsal, sosyal ve davranışsal boyutlara ilişkin önem taşıyacak çeşitli çıkarımlar yapılabilmektedir.

Toplu konut yerleşimleri açık alanları; konut birimi, konut bloğu ve yerleşim ölçeğinde farklı mekânsal ve kentsel ilişkiler üzerinden örgütlenerek bir dizi meydana getirmektedir. Bu dizi içerisinde açık mekânları çevreleyen yapıların; konut ile birlikte ticaret, eğitim ve çalışma gibi farklılaşan kullanımları barındırdığı durumlarda, görece etkin bir kentsel yaşantının desteklendiğinden söz edilebilmektedir. Bu doğrultuda, açık alanlar ile yoğun etkileşime sahip zemin katların çeşitli kullanımları destekleyici bir kurgu içerisinde ele alınması önem taşımaktadır.

Yerleşimlerde yoğunluk algısını oluşturan temel değişkenin yalnızca konut yoğunluğu olmadığı görülmektedir. Yerleşim düzenini kuran mekânsal kurguyu, konut bloklarının kat yükseklikleri, zemin payı oranları ve insan yoğunluğunun oluşturduğu bütüne ek olarak; kullanıcının yerleşimle ve diğer kullanıcılarla kurduğu etkileşimin algısal yoğunluğunun biçimlendirdiği izlenmektedir. Bu değerlerin bütüncül ve etkileşimli bir biçimde ele alındığı durumların;

kullanıcılar arasında toplumsal ve davranışsal açılardan dengeli ilişkilerin gelişimine imkân sağladığı görülmektedir. Bu kapsamda; insan-çevre etkileşim mekanizmalarının kavranmasının, yerleşim ile kurulan ilişkinin anlaşılmasına fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışma kapsamında; mevcut doğal çevre ve topografik oluşumlar ile örtüşen planlama stratejilerine sahip yerleşimlerin; kentsel yaşantının ve kullanıcılar arası sosyal ilişkilerin gelişimini kolaylaştırdığı görülmüştür. Bununla birlikte; az katlı ve yaygın yerleşim stratejisine sahip yerleşimlerin, kentsel rutinlerin katmanlaşmasına ve açık alanların daha aktif kullanımına imkân tanıdığı ve doğal yollarından gözetim mekanizmasının gelişimini desteklediği tespit edilmiştir. Aynı zamanda, toplu konut yerleşimlerindeki açık mekânlarının plânlama ve kullanım süreçlerinde, kullanıcıların özel hayat mekânları olan konut birimleri üzerinde olduğu kadar yerleşimlerin ortak açık mekânlarında da kullanım hakları olduğunu göz önünde bulunduran örneklerin; mekânsal ve toplumsal anlamda etkin yerleşimler ortaya koyduğu görülmektedir.

Kaynaklar

- Altman, I. (1975). *The environment and social behaviour*. Brooks-Cole. ISBN-10: 0818501685.
- Ashihara, Y. (1970). *Exterior design in architecture*. van Nostrand Reinhold Company. ISBN-13: 978-0442113759.
- Berghauser Pont, M. & Haupt, P. (2005). *The spacemate: Density and typomorphology of the urban fabric*. Nordiks Arkitekturforskning, 4(1), 55-68. Corpus ID: 129719036.
- Biddulph, M. (2007). *Introduction to residential layout*. Architectural Press, Routledge. ISBN-13: 978-0750662055.
- Bilgin, İ. (2001). Modern bir yerleş(tir)me biçimi olarak toplu konut. *Domus M*, 11(1), 51-59.
- Carr, S., Francis, M., Rivlin, L. G. & Stone, A. M. (1992). *Public spaces*. Cambridge University Press. ISBN-13: 978-0521359603.
- Churchman, A. (1999). Disentangling the concept of density. *Journal of Planning Literature*, 13(4), 389-411. <https://doi.org/10.1177/08854129922092478>.
- Cooper Marcus, C. & Sarkissian, W. (1986). *Housing as if people mattered: Site design guidelines for medium-density family housing*. University of California Press. ISBN-13: 978-0520063303.
- Dalziel, R. & Cortale, S. Q. (2012). *A house in the city: Home truths in urban architecture*. Riba Publishing. ISBN-13: 978-1859464526.
- Ercut, G. (1989). *Toplum yapısı ve yerleşme dokusu*. İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları. NA9053.S6 E75 1984.
- Gehl, J. (1971). *Life between buildings: Using public space* (J. Koch, Çev.). Island Press. ISBN-13: 978-1597268271.
- Gehl, J. (1986). Soft edges in residential streets. *Scandinavian Housing and Planning Research*, 3(1), 89-102. <https://doi.org/10.1080/02815738608730092>.
- Hall, E. T. (1966). *The hidden dimension*. Doubleday and Company Book. ISBN-13: 978-0385084765.
- Jacobs, J. (1961). *Büyük amerikan şehirlerinin ölümü ve yaşamı* (B. Doğan, Çev.). Metis Yayınları. ISBN: 9789753427845
- Kusenbach, M. (2008). A hierarchy of urban communities: Observations on the nested character of place. *City and Community*, 7(3), 225-249. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6040.2008.00259.x>
- Levitt, D. (2010). *The housing design handbook: A guide to good practice*. Routledge. ISBN-13: 978-0415491501.
- Lewis, S. (2005). *Front to back: A design agenda for urban housing*. Architectural Press, Elsevier. ISBN-13: 978-0750651790.
- Mangut, B. (2015). *Toplu konut yerleşimlerinde açık alanların mekânsal ve davranışsal boyutlarda incelenmesi: Amsterdam ve Kopenhag durum incelemeleri* (Basım No. 10081619) [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi].
- Mangut, B. & Özsoy, A. (2020). Housing neighborhoods as an interaction of enclosure and disclosure, *International Journal of Architectural Research*, 14(1), 45-59. <https://doi.org/10.1108/ARCH-04-2019-0084.x>
- Mira, P. I. R. (1992). *Block housing: A contemporary perspective*. Gustavo Gili Publications. ISBN-13: 978-8425215674
- Minoura, E., Berghauser Pont, M. & Stahle, A. (2011). Territorial performance on urban form, ISUF-International Seminar on Urban Form "Urban Morphology and Post Carbon City". Montreal. <https://doi.org/10.1111/j.0008-3658.2004.00049>
- Newman, O. (1972). *Defensible space: People and design in the violent city*. The Macmillan Company. ISBN-13: 978-0851391366.
- Panerai, P., Castex, J., Depaulei J. C. & Samuels, I. (2004). *Urban forms: The death and life of the urban block*. Architectural Press, Elsevier. ISBN-13: 978-0750656078.
- Per, A. F., Mozas, J. & Arpa, A. (2007). *DBook: Density, data, diagrams, dwellings, a+t Publications*. ISBN-13: 978-8461159000
- Rowe, P. G. (1995). *Modernity and housing*. MIT Press. ISBN: 9780262181518.
- Sim, D. (2019). *Soft city: Building density for everyday life*. Island Press. ISBN-13: 978-1642830187.
- Sommer, R. (1969). *Personal space: The behavioral basis of design*, Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs. ISBN-13: 978-0136575771.
- Theunissen, K. (2009). *New open spaces in housing ensembles* (K. Theunissen, Ed.). *New open spaces in housing ensembles, delft architectural studies on housing*. Nai Publishers, 6-15. ISBN-13: 9789056626549.
- Van der Ham, S. (2012). *Hybrid zones* (M. Glaser, M. Hoff, H. Karssenber, J. Laven, J. Teeffelen, Eds.). *The city at eye level: Lessons for street plinths*. Eburon Academic Publishers, 82-85. ISBN: 978-90-5972-999-5.
- Van Dorst, M. J. (2005). *Privacy zoning: The different layers of public space* (P. Turner, E. Davenport, Eds.). *Spaces, spatiality and technology*, Springer Press, 97-116. ISBN: 978-1-4020-3273-8.
- Whyte, W. H. (1980). *The social life of small urban space*. Conservation Foundation. ISBN-10: 097063241X
- Wietzorrek, U. (2014). *Housing+, in thresholds, transitions, and transparencies*. BirkhauserVerlag GmbH. ISBN: 978-3-03460-614-1.
- Woolley, H. (2003). *Urban open spaces*. Spon Press. <https://doi.org/10.4324/9780203402146>.